

УДК 32.019.51

Пашина Н. П.,
м. Луганськ**МОВНО-СИМВОЛІЧНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Аналізується роль і механізми впливу політичних символів на формування політичної ідентичності, тенденції цього процесу в сучасній Україні, основні завдання державної символічної політики.

Ключові слова: політична ідентичність, політична ідентифікація, політичні символи, державні символи, символічна політика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із актуальних напрямків політичної науки в Україні є дослідження політичної ідентичності як ресурсу демократичної трансформації. Науковий інтерес до цієї проблеми пов'язаний, передусім, з труднощами демократичних перетворень і залежністю цього процесу від політичних уподобань українських громадян. Суспільна практика показує, що демократизація суспільства можлива тільки на основі формування колективної ідентичності, суспільного консенсусу щодо норм, цінностей та напрямків суспільного розвитку.

Найважливішим фактором формування політичної ідентичності є політичні символи. Їх можна вважати своєрідним тестом на приналежність до певного політичного співтовариства. Будучи структурним елементом політичної культури, політичні символи виконують функції інтеграції політичної спільноти, конструювання, закріплення та відтворення політичної ідентичності нації, формування солідарності і патріотизму. Політичні символи використовуються як могутній засіб політичної пропаганди і регулятор політичної поведінки.

Завдання символічної політики демократичного суспільства є більш складними в порівнянні з тоталітарним суспільством, в політичному житті якого присутні тільки символи офіційної ідеології і режиму. Демократія передбачає особистий вибір громадянами політичних цінностей і символів. Завдання держави полягає в тому, щоб зробити державні символи «своїми» і «рідними» для більшості населення, сформувати за допомогою символів позитивний образ держави у свідомості людей і інтегрувати громадян в

єдине політичне співтовариство на основі державної колективної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми політичної ідентичності, її теоретичні та прикладні аспекти викладені у працях зарубіжних учених, зокрема П. Бергера, З. Брандта, Ю. Габермаса, М. Емерсона, Е. Еріксона, М. Кастельса, К. Касторіадіса, В. Лапкіна, В. Лота, Т. Лукмана, У. Мішлер, І. Нойманна, С. Перегудової, О. Попової, Т. Райсс, Р. Роуз, І. Семененко, Дж. Серлі, Е. Сміта, Б. Страта, С. Хантінгтона, Ф. Черутті та ін.

Істотний внесок в осмислення процесів політичної ідентифікації, значення політичної ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності в Україні зробили: А. Астаф'єв, Т. Воропай, С. Горобчишина, О. Добржанська, В. Землюк, Н. Земзюліна, А. Колодій, Л. Нагорна, Г. Палій, Н. Паніна, О. Пашкова, Н. Пелагеша, М. Степико, Ю. Тищенко, Л. Шимченко та ін. [1].

Різні аспекти символізації національного буття розглядають такі сучасні українські дослідники, як О. Бабкіна, М. Головатий, І. Кравченко, Ю. Левенець, Я. Любивий, О. Мішучков, Т. Ніколаєва, А. Орлов, Ю. Осаченко, Г. Почепцов, О. Рафальський, Д. Усов.

У той же час на сьогодні в українській науці ще не знайшли належної уваги проблеми впливу політичних символів на формування політичної ідентичності українських громадян, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження сутності, ролі та механізмів впливу політичних символів на формування політичної ідентичності українських громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна держава має цілу низку інструментів і засобів символічної політики: державні символи (герб, прапор, гімн), офіційна мова, державні свята, громадянство, політична міфологія на основі національної ідеї, політичні ритуали і традиції, освіта, ЗМІ, література, мистецтво, монументальні символи, політична мова тощо. Розвиток різноманітних засобів комунікації, включаючи Інтернет, телебачення, роблять символічну політику все більш візуальною та мобільною.

Механізм впливу політичних символів на формування колективної ідентичності полягає в тому, що за допомогою символів формується в суспільній свідомості образ держави, загальне уявлення громадян про себе як про єдине політичне співтовариство (МИ), визначаються відмінності з іншими на основі колективних цінностей, ідей і цілей. Важливим елементом впливу політичних символів є психоемоційний компонент, який

передбачає не тільки смислове, але й емоційне навантаження символів, вплив на почуття і емоції громадян як на свідомому, так і на ірраціональному рівні, формування певних установок і стереотипів політичної свідомості і поведінки. Ідентифікація з політичними символами містить певний піднесено-сакральний момент.

Суспільство, що трансформується, можна визначити як боротьбу ідентичностей та їх символів, що проявляється як криза ідентичності. Крах радянської політичної системи наприкінці 80-х – початку 90-х років різко підірвав авторитет і значимість радянських символів і комуністичної ідеології. У той же час символи незалежної української держави не могли автоматично стати частиною суспільної свідомості більшості населення.

За політичну ідентичність українських громадян, крім держави, боролися різні політичні сили. Відсутність з боку держави ефективної політики ідентичності, в тому числі символічної, призвела до затяжної кризи самоідентифікації українських громадян. Додатковими факторами стали соціоекономічні і політичні потрясіння, які породжували громадський стрес і апатію у частини громадян до суспільного життя. На першому місці у більшості населення були проблеми елементарного виживання, тому символічний потенціал молодої держави, який демонструвався суспільству упереміш з економічними і політичними кризами, не здійснював глибокого впливу на суспільство, а сприймався як формальна ознака держави і слабо впроваджувався в суспільну свідомість. У той же час старі символи для багатьох громадян сприймалися як свої і асоціювалися зі стабільністю і порядком.

Основними проблемами впливу символічних засобів на конструювання колективної політичної ідентичності був цілий ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів можна віднести: трансформацію політичного режиму, ідеологічний розкол населення, наявність регіональних соціокультурних особливостей сприйняття суспільного життя, кризовий стан суспільства, установки та стереотипи суспільної свідомості, які за своєю природою мають стійкий характер тощо. Серед суб'єктивних чинників варто відмітити те, що держава в недостатній мірі використовувала всі наявні в її розпорядженні інструменти, які підвищують ефективність символізації суспільного життя. А пануюча еліта більше займалася перерозподілом власності і влади, ніж символічною політикою держави, необхідною для створення позитивного образу держави і колективної ідентичності. У результаті в процес символізації політичного життя були включені безліч політичних акторів, чия символічна політика йшла часто в розріз з державною і часто була більш активною. Велику роль відігравали ЗМІ, заангажовані певними

силами і політиками, які і до сьогодні культивують регіональні особливості.

Позитивною тенденцією стану політичної ідентичності в сучасній Україні можна вважати те, що більшість українців вважає себе патріотами своєї держави. Так, у 1992 році лише 45,6 % респондентів у відповідь на запитання «Ким ви себе, перш за все, вважаєте?» серед дев'яти варіантів обирали відповідь — «громадянин України», у 2010 році ця цифра збільшилась до 51,2 %. А у 2005 році, під впливом «помаранчевої революції», цей показник був ще вищий — 54,6 %. Згідно з дослідженнями, проведеними напередодні святкування 20-річчя Незалежності України, на хвилі патріотичного підйому на запитання: «Скажіть, чи вважаєте ви себе патріотом України?», «так» відповіли 85,5 % респондентів і «ні» — 14,5 % [2].

Одночасно знижується кількість тих, хто вважає себе громадянами колишнього Радянського Союзу. У 1992 році 12,7 % опитаних вважали себе громадянами колишнього Радянського Союзу, у 2010 році — лише 6,9 % (дані щорічного моніторингу Інституту соціології НАНУ) [3].

Зростання патріотичних настроїв характеризує ставлення українців до проблеми подвійного громадянства. У 1995 році 52,3 % українців вважали, що воно необхідне, а в 2008, незважаючи на фінансову кризу, яка торкнулася і України, необхідність подвійного громадянства відстоювали 45,3 % респондентів. Одночасно за цей період зросла кількість тих, хто був проти такого нововведення: з 30,9 % у 1995 р. до 38,4 % у 2008 р. [4, с. 14].

У той же час, згідно з результатами опитувань, проведених у лютому 2013 року соціологічною групою «Рейтинг», лише близько половини українських громадян (48 %), якби мали можливість вибрати країну, де народитися, вибрали б Україну. Росію як країну народження готові були обрати 9 % опитаних, Німеччину — 5 %, США — 4 %. Великобританія, Італія, Швейцарія, Франція отримали по 2 % відповідно, Польща, Канада, Швеція, Білорусь — по 1 %. Разом з тим 2 % респондентів бажали бути народженими у СРСР, близько 4 % обрали інші країни. Не змогли відповісти на запитання 16 % опитаних.

При цьому в симпатіях до інших країн проглядається регіональна специфіка: Росію найчастіше обирали на Донбасі (18 %), Півдні (13 %) і Сході (13 %) України. Німеччину, США, Італію, Великобританію — на Заході та на півночі країни. Разом з тим в Центрі країни як місце для народження частіше обирали Україну. З одного боку, ми можемо розглядати ці показники як наслідок процесів глобалізації, інтеграції і зростаючих комунікацій в сучасному світі. З іншого — вони свідчать про реальний стан рівня патріотизму у суспільній свідомості.

Насторожує і той факт, що чим молодші респонденти, тим менше серед них тих, хто хотів би народитися в Україні: лише 40 % молоді обрали б Україну, тоді як серед літніх людей таких у 1,5 рази більше [5]. Виходячи з цього можна припустити, що більша частина молодих людей в Україні не відчують гордості за свою країну і при нагоді не будуть пов'язувати своє майбутнє зі своєю Батьківщиною.

Ще однією специфікою символічної складової політичної ідентичності українців є те, що вона синтезує радянські символи, які зберігають велике значення для суспільства і людей, і нові, пов'язані з періодом незалежності української держави. Наприклад, згідно з соціологічними опитуваннями, проведеними у переддень 20-річчя Незалежності України найважливішими державними святами населення країни вважає День Перемоги (48 %), День незалежності України (15,5 %) та Міжнародний жіночий день (15,1 %). Тільки менше 4 % опитаних висловили думку, що жодне з державних свят не є важливим взагалі. На думку більшості опитаних (83,0 %), День Незалежності — це свято, яке, перш за все, об'єднує країну та її громадян, ніж роз'єднує [6].

Характерною рисою сьогоденного ставлення українців до свят соціологи називають те, що жодне з державних, релігійних та інших свят з різних причин не сприймається більшістю населення як свято. Згідно з дослідженнями, проведеними Центром Разумкова в липні 2006 року, тільки 20,1 % громадян вважали День Незалежності України справді великим святом. Натомість 40 % — сприймали його як «звичайне офіційне» свято; 30 % — розглядали як звичайний вихідний; 6,8 % категорично заперечували необхідність закріплювати за цим святом вихідний день. Крім того, дослідження продемонстрували, що одні й ті ж дати для українців можуть мати прямо протилежний зміст (наприклад, День Перемоги — День Скорботи) [7, с. 34].

В останні роки зростає кількість прихильників державного прапора. Якщо у 2011 році синьо-жовтим полотнищем пишалися 26 % громадян, то у 2012 році — 38 %. Негативно ставляться до цього атрибута лише 1 % людей, а 1 % — так негативно, що хотіли б прапор змінити. Державний гімн викликав гордість у 30 % громадян у 2012 році (проти 23 % у 2011 р.), позитивне ставлення — в 53 %. Негативні емоції з державним гімном пов'язували 6 % опитуваних, як і роком раніше, аж до бажання перемінити 7 % респондентів (проти 12 % відповідно) [8].

Про те, що українці готові сприймати державні символи як свої свідчить сплеск патріотизму в період підготовки та проведення в Україні Чемпіонату Європи з футболу (Євро-2012). Цей приклад показовий тим, що будь-яка подія, що об'єднує людей (у тому числі і спортивна), на основі спільних інтересів може стати дієвим чинником символічної політики та колективної державної ідентичності.

Однією з найболючіших і складних проблем символічної політики в Україні є мовне питання. Мова належить до основних інструментів соціальної комунікації, збереження і передачі соціального досвіду. До найважливішої функції мови належить конструювання етнічної і національної ідентичності. У той же час мовні регіональні відмінності, обумовлені історичними та етнокультурними особливостями розвитку регіонів, зберігаються в Україні як фактор соціальної напруги. Саме мовне питання стає «розмінною картою» у виборчих кампаніях останніх років. Суперечності в мовній сфері є серйозною перешкодою громадянської та політичної консолідації українських громадян.

Основними проблемами політичного дискурсу навколо мовного питання є: питання захисту і розвитку української мови як державної, про статус мов етнічних меншин, питання про регіональні мови, про різночитання Європейської хартії регіональних мов, або меншин тощо.

Про існування розколу в українському суспільстві в мовному питанні говорить той факт, що 41 % респондентів підтримують надання російській мові статусу державної. У той же час більше половини (51 %) виступають проти цього. Ще 8 % не можуть чітко визначитися зі своєю позицією. За даними соціологічної групи «Рейтинг» кількість прихильників і противників двомовності майже рівні. У той же час можна зазначити певну динаміку в цьому питанні: з 2009-2010 рр. рівень підтримки ініціативи двомовності зменшився з 52-54 % до 41 %, натомість кількість противників зросла з 40-41 % до 51 %.

Серед найбільших прихильників двомовності — жителі Донбасу (75 %), Півдня (72 %) та Сходу (53 %). Разом з тим майже 70% жителів Центральної та Північної України і майже 90 % у Західній не підтримують цю ініціативу. Надання російській мові статусу державної більше підтримує старше покоління, найменше — молодь, і більше в містах, ніж у селах.

Про те, що російська мова продовжує відігравати велику роль в українському суспільстві, свідчать такі дані: у 2008 році другою мовою, яку, на думку українців, необхідно вивчати в загальноосвітніх школах, 80,6 % респондентів назвали — англійську, а 71,2 % — російську. Незважаючи на те, що кількість прихильників російської мови, в порівнянні з 2002 роком (75,8 %) дещо знизилася, число бажаючих вивчати російську мову становить майже 2/3 українців, з якими не рахуватися держава не може. Позитивним є той факт, що абсолютна більшість українців не виявляють агресії в мовному питанні. Так, за даними соціологічних опитувань в липні 2012 року, майже 80 % опитаних не мали протягом останнього року жодних проблем з використанням рідної мови [9].

Велика кількість українців мають подвійну україно-російську етнокультурну та мовну ідентичність, особливо це стосується Півдня і Сходу України. На запитання: «Якою мовою ви розмовляєте вдома?»,

українська домінує в побуті жителів лише Західного регіону (українською і переважно українською користуються 89,2 % жителів), переважає — в побуті Центрального (62,3 %) і посідає другорядні позиції в побуті жителів Півдня (21,4 %) і Сходу (16 %), де фактично домінує російська (59,9 % та 63,4 %, відповідно) [10, с. 4]. У той же час навіть зменшилась — з 32 % у 1992 році до 22,1 % у 2010-му — частка людей, які спілкуються в родині і українською, і російською мовами залежно від обставин [11].

Незважаючи на всі протиріччя в мовному питанні, державна українська мова, на думку українців, є найбільш шанованим атрибутом незалежної української держави. Про це свідчить опитування, проведене соціологічною службою Центру Разумкова разом з Фондом «Демократичні ініціативи», згідно з яким 36 % громадян заявили, що державною мовою пишуться, 55 % — засвідчили позитивне до неї ставлення (тобто 91%, або переважна більшість).

У 2011 році гордість і позитивне ставлення до української державної мови засвідчили 92 % респондентів. Кількість тих, що ставляться до мови негативно, не змінилася — 5 %, як і тих, що бажають державну мову змінити на якусь іншу — 3 % [12].

Таким чином, можна зробити висновок, що для більшості громадян України українська мова є символом української державності, причому ця тенденція зростає. У тих громадян, для яких українська мова не є рідною мовою, зростає повага до державної мови.

Висновки. Найважливішим фактором конструювання політичної ідентичності, закріплення та відтворення національної ідентичності є політичні символи: герб, прапор, гімн, офіційна мова, державні свята, громадянство, політична міфологія, політичні ритуали, традиції тощо.

Політичні символи виконують функцію інтеграції всередині політичної системи, формують образ держави, політичної спільноти (МИ), на основі відмінності з іншими, колективних цінностей і цілей.

Крах радянської держави і її символів не призвели до автоматичного визнання і впровадження в суспільну свідомість українців символів незалежної України. Неefективна символічна політика держави та активні дії інших акторів політичного простору загострюють боротьбу символів та ідей, що призводить до зниження впливу цього чинника на процес політичної ідентифікації українських громадян. Символічні складові політичної ідентичності українців являють собою синтез нових символів незалежної України і старих символів радянської епохи, що посилює ідеологічну поляризацію населення.

Незважаючи на кризу політичної ідентичності в сучасній Україні, політичні символи незалежної держави (громадянство, ставлення до державних свят, прапору, гімну, мови) відіграють все більшу роль в політичному самовизначенні українських громадян. Це проявляється у зростанні патріотизму, поваги до державних свят, мови, відсутності системних міжрегіональних конфліктів.

Найбільш складною проблемою символічної політики є мовне питання. Соціологічні дослідження показали серйозні протиріччя та розбіжності у цьому питанні, що створює перешкоди громадянської та політичної консолідації українських громадян.

На вирішення мовної проблеми впливають історичні та етнокультурні особливості розвитку регіонів України, а також її використання як чинника стимулювання електорату у виборчих кампаніях.

На основі проведеного дослідження можна виділити такі тенденції розвитку мовної проблематики в Україні:

– упродовж періоду незалежності України політика поширення масштабів використання української мови мала відносно м'який характер. Впровадження української мови у різні сфери суспільного життя здійснювалося переважно без свідомої політики витіснення з цих сфер інших мов. Це зумовило відносно повільні темпи мовної українізації, але водночас зберегло суспільство від гострих конфліктів з цього приводу, а громадян, засобом соціалізації яких була інша мова, крім української, — від внутрішньоособистісних конфліктів на цьому ґрунті;

– мовній ситуації в Україні властива конкуренція двох провідних мов — української та російської, при цьому джерелом впливу першої є її формально правовий статус як єдиної державної мови, другої — неформальне суспільне визнання, використання її як мови міжнаціонального спілкування, а також значна роль цієї мови як засобу ознайомлення з культурами інших народів світу;

– найбільш шкідливою для формування колективної ідентифікації українських громадян є не мовна дискримінація, а невизначеність та надмірна політизація цього питання, систематичне використання його як чинника мобілізації політичної підтримки.

Література

1. Див. : Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці / Н. Пашина // Політичний менеджмент : наук. журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. — 2012. — № 4–5. — С. 180–191.
2. Ставлення населення України до святкування державних свят та військових парадів. Прес-реліз від 15 липня 2011 [Електронний ресурс] : Сайт Центру соціальних та маркетингових досліджень Социс. — Режим доступу : <http://www.socis.kiev.ua>. — Назва з титул екрану.
3. Фесенко В. Суспільство і незалежність [Електронний ресурс] / В. Фесенко // Українська правда. — 2011. — 7 вересня. — Режим доступу до ст. : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/7/6566102>.
4. Головаха Є. Українське суспільство 1992 – 2008: Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, М. Панина. — К. : Інститут соціології НАН України, 2008. — 85 с.
5. Народный топ. Страна, где хотелось бы родиться. Социологическое исследование от 03.04.2013 [Электронный ресурс] : Сайт социологической группы «Рейтинг». — Режим доступа : <http://www.info@ratinggroup.com.ua>.

6. Ставлення населення України до святкування державних свят та військових парадів. Прес-реліз від 15 липня 2011 [Електронний ресурс] : Сайт Центру соціальних та маркетингових досліджень «Социс». — Режим доступу : <http://www.socis.kiev.ua>.
7. Див. : Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Центр Разумкова. — Національна безпека і оборона. — 2006. — № 7 (79). — 56 с.
8. Українці головним атрибутом незалежності вважають «мову» [Електронний ресурс] // Українська правда. — 2012. — 23 серпня : Сайт газети Українська правда. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua>.
9. Динамика идеологических маркеров [Электронный ресурс] : сайт социологической группы «Рейтинг». — Режим доступа : <http://www.info@ratinggroup.com.ua>. ; Головаха Є. Українське суспільство 1992 – 2008 : Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, М. Панина. — Київ, 2008. — 85 с.
10. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Центр Разумкова. — Національна безпека і оборона. — 2006. — № 7 (79). — 56 с.
11. Фесенко В. Суспільство і незалежність [Електронний ресурс] / В. Фесенко // Українська правда. — 2011. — 7 вересня. — Режим доступу до ст. : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/7/6566102>.
12. Українці головним атрибутом незалежності вважають «мову» [Електронний ресурс] // Українська правда. — 2012. — 23 серпня : Сайт газети Українська правда. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua>.

Анализируется роль и механизмы влияния политических символов на формирование политической идентичности, тенденции этого процесса в современной Украине, основные задачи государственной символической политики.

Ключевые слова: *политическая идентичность, политическая идентификация, политические символы, государственные символы, символическая политика.*

The role and mechanisms of political symbols influence on the formation of political identity, the trends of this process in modern Ukraine, the main tasks of the state symbolic politics are analyzed.

Keywords: *political identity, political symbols, state symbols, symbolic politics.*

Панина Наталія Полікарпівна — доцент кафедри політології та соціології Луганського національного аграрного університету, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.